

символіки ОУН: прапора, гімну; національної символіки: герба, гімну), розписки³⁶, а також перелік книжок, які видали повстанці³⁷.

Віднайдення цих документів ОУН та УПА дасть можливість краще вивчити історію українського визвольного руху 40-х та початку 50-х рр. ХХ ст. не тільки на Яворівщині, але й загалом у західних областях України.

ІСТОРІЯ УВО ТА ОУН У 1920–1939 РР.

Василь ДЕРЕВІНСЬКИЙ

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ІДЕЙНИХ ЗАСАД ОУН 1920–1930-Х РР.

Початок ХХ ст. породив серед українців безліч мрій, планів, починань, а поразка української визвольної боротьби 1917–1920-х рр. спричинила зневіру та апатію. Через кризу віри в перемогу поширилась ідея безперспективності подальшої визвольної боротьби, оскільки сили держав, що захопили українські землі, набагато перевищували український військовий потенціал, крім того, міжнародні обставини були не на користь українського визвольного руху.

За такої ситуації провідні українські діячі, які не полишили ідеї боротися за незалежність України, розпочали аналіз причин поразки та розробку концепцій боротьби в нових умовах. Першими, хто почав творити нові українські визвольні структури, були старшини і вояки української армії. Вони в час загального занепаду зорганізувалися та стали нарощувати сили. Зокрема, вже у липні 1920 р. у Празі створюється Українська військова організація (УВО) на чолі з колишнім командиром Січових Стрільців полковником Є. Коновальцем. На установчому засіданні УВО полковник Є. Коновалець «звернув увагу на конечність реалістичного розгляду ситуації, яка вимагає, щоб не лиш брати до уваги можливість, але приготуватись до зтяжнього періоду на українських землях під польською і московською окупаціями»¹.

Мережа УВО швидко поширилась на українських землях, особливо тих, що перебували під контролем Польщі. З розгортанням спротиву ворожій окупації викристалізовувались ідеологічні засади УВО, а це передбачало усвідомлення того, за що потрібно боротися. Створення такого виразного ідеологічно-політичного обличчя було для УВО, як для будь-якого іншого осередку революційного руху опору, доконечним, щоби змогти підняти маси до боротьби.

На формування ідеології УВО, а згодом її спадкоємиці – Організації Українських Націоналістів (ОУН) – та на створення нової концепції визволення в нових умовах великий вплив справили теоретичні розробки відомого громадського діяча Д. Донцова. Творчість Д. Донцова торкалася тогочасних нагальних проблем існування

³⁶ Там само. – Спр. 36.

³⁷ Там само. – Спр. 15.

¹ Мірчук П. Є. Коновалець. Лідер українського визвольного руху. – К., 2001. – С. 47.

української нації з її поразкою, депресією та пошуком шляху до відродження. Його міркування знайшли схвалення й підтримку серед молоді, захоплення його поглядами було масовим. Дослідник постаті Д. Донцова М. Сосновський вказує на поділ історії українського націоналізму на два етапи: «Початковий етап українського націоналізму, пов'язаний з постаттю Миколи Міхновського, та другий етап, після Першої світової війни, – із постаттю Дмитра Донцова»². Тому розроблювані й проповідовані Д. Донцовим ідеї націоналізму стали основою ідеології УВО та інших українських організацій, що згодом об'єдналися в ОУН. Водночас потрібно зауважити, що не весь ідейний арсенал Д. Донцова знайшов відображення в ідеології ОУН.

Д. Донцов вважав дієвими для розвитку тогочасного українського визвольного руху лише ідеї українського націоналізму. За допомогою них він «прагнув вирвати нашу національну ідею з хаосу, в якому вона грозить згинутти, очистити її від сміття й болота, дати їй яскравий виразний зміст, зробити з неї стяг, коло якого гуртувалася б ціла нація»³. Тому набутком українського суспільства мав стати націоналізм як своєрідний засіб мобілізації нації.

З цих причин Д. Донцов почав розробляти ідеологію українського націоналізму на новому етапі існування нації. Своє осмислення націоналізму він ґрунтував на ідеях його попередніх теоретиків, зокрема на визвольних ідеях Т. Шевченка, М. Міхновського. Ці особистості безпосередньо спричинилися до політичного відродження української нації. Т. Шевченко в поетичній формі висловив ідею необхідності визволити Україну. Розвиваючи її, М. Міхновський розробив політичні засади українського націоналізму. Д. Донцов, узявши гасло Т. Шевченка «В своїй хаті своя правда й сила, й воля» і М. Міхновського «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від гір Карпатських аж по Кавказькі», «Україна для українців» тощо, розвинув ідеологію українського націоналізму на рівні його філософського осмислення.

Поширення ідей націоналізму в 1920-х рр. багато дослідників пов'язують з подіями, що мали місце в перші два десятиліття ХХ ст., особливо з подіями Української революції 1917–1920-х рр. Зокрема, в Енциклопедії українознавства так означено причини його появи: «Виникнення націоналізму було реакцією в українській духовності на події після Першої світової війни та визвольних змагань. Український націоналізм виник у 1920-х рр., спершу як духовний фермент молодого

покоління, як протест на упадок державності та шукання нових доріг у повоєнній дійсності»⁴. Тобто націоналізм став для нового покоління українців рятівною ідеологією-дороговказом, що мала допомогти здобути незалежність. Це покоління погоджувалося з думкою М. Міхновського, що причиною поневоленого становища нації є «брак націоналізму» (тобто національної свідомості, самоповаги, власної гідності, гордості тощо) в українському суспільстві⁵.

До популярності націоналізму серед молоді спричинилася також боротьба з виявами комунізму в українському середовищі. Націоналізм був антитезою комунізму, чим і приваблював молоде покоління, яке прагнуло боротися з цим політичним рухом, який поневолив значну частину України.

На утвердження націоналізму в Україні значний вплив мали світові події. Це криза демократично-парламентського устрою, неоформленість міжнародного арбітра – Ліги Націй, загальна економічна депресія, загроза з боку мілітаризованих Радянського Союзу та Німеччини, поширення й зміцнення авторитаризму і тоталітаризму тощо. Усе це вело до розгубленості, непевності щодо майбутнього, неминучого початку чергової світової війни. Відтак існувала загальна тенденція до захисту власних національних інтересів, навіть коштом інших народів.

Характеризуючи тодішню ситуацію, І. Берлін уже в наш час робить висновок: «Проте нема, гадаю, перебільшення в думці, що кожен політичний рух (принаймні поза західним світом), що не пристав до спілки з національними почуттями, був приречений на невдачу»⁶.

Український націоналізм як ідеологія і рух 1920-х рр. викристалізувався і діяв переважно в Західній Україні, але у своїх цілях він не обмежувався окремими українськими територіями, а вбирав у себе загальноукраїнські інтереси. Крім того, він не зосереджувався на якомусь одному класі суспільства, а прагнув охопити його цілком. Зокрема, Д. Донцов у книжці «Підстави нашої політики» зазначав, що здобути перемогу можна лише шляхом національної єдності, спільного національного почуття. «Націоналізм, – як писав Д. Донцов, – це бунт проти особистого й гуртового егоїзму. Бунт проти ідеології, яка ставить інтереси класи над нацією, національні меншини над автохтонами, інтереси робітничих синдикатів, об'єднуючих два чи три мільйони, над інтересами сорока чи п'ятдесяти мільйонної нації, навіть над

⁴ Енциклопедія українознавства: У 8 т. / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж–Нью-Йорк, 1966. – Т. 5. – С. 1723.

⁵ Міхновський М. Націоналізм – всесвітня сила // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К., 2000. – С. 159.

⁶ Берлін І. Націоналізм // Зустрічі – 1991. – № 2. – С. 63.

² Сосновський М. Микола Міхновський і Дмитро Донцов – речники двох концепцій українського націоналізму // Зустріч. – 1991. – № 2. – С. 122–123.

³ Квіт С. Дмитро Донцов. – К., 2000. – С. 142–143.

інтересами держави. Націоналізм – це бунт проти ідеології затомізування, розпорошення суспільності; бунт в ім'я старих і вічних правд – праці, дисципліни, права, культу предків, власної крові і власної землі та її традицій, церкви, бунт в ім'я засади організації проти засади дезорганізації [...] як такий націоналістичний рух річ природна, має багато спільних рис в Фінляндії і в Україні, в Бельгії і в Італії, в Мадярщині й у Німеччині, в Іспанії, у Франції і в Австрії [...] Але це не рух інтернаціоналістичний. Навпаки, – його метою є скріплення нації проти всяких інтернаціональних галапасницьких ідей [...] які хочуть знищити і суверенність націй, і ідею патріотизму»⁷.

Термін «націоналізм» запроваджений у політичний ужиток у ХІХ ст., однак як явище він нерозривно пов'язаний з самим існуванням народів. У різні періоди націоналізм різних народів висував найактуальніші для свого часу гасла (наприклад – оборони віри, демократії, династії тощо), через те різні епохи історичної дії націоналізму носять назви тогочасного ідеологічного гасла, під яким ішла боротьба за фактичні інтереси народів. Тож ідеолог українського націоналізму С. Ленкавський вказував, що «націоналізм – це вольове направлення політичних бажань народу по лінії його практичних життєвих інтересів»⁸.

Одним з основних завдань націоналізму, зокрема українського, є, як твердив Ю. Вассиян, підготовка та здійснення програми українського національного визволення й утворення власної національної держави⁹. Український націоналізм багато хто з дослідників називає «інтегральним», хоча це, мабуть, не цілком правильно. У працях теоретиків українського націоналізму, зокрема Ю. Вассияна, трапляється таке формулювання, але у значенні руху, що охоплює своїм впливом усю націю. «Націоналізм є, власне, шляхом, – пише Ю. Вассиян, – побороення в собі духу партійності, класовості, становості. Головним предметом його прямування, є зсуцільнювання різного при помочі доповнення й синтезу, а не спрощення його шляхом виключення і негації. З огляду на це можна б назвати його інтегральним націоналізмом»¹⁰. У цьому значенні він не проповідує звеличення своєї та применшення іншої нації, він не робить із нації «ідола», якому потрібно вклонятися, він не є «бунтом проти розуму» тощо.

⁷ Донцов Д. Доба «релігійних війн» // Донцов Д. Клич доби: Твори. – Лондон, 1968. – С. 32.

⁸ Ленкавський С. Український націоналізм. Твори / За ред. Сича О. – Івано-Франківськ, 2002. – Т. 1. – С. 103.

⁹ Вассиян Ю. Ідеологічні основи українського націоналізму // Вассиян Ю. Твори. Суспільно-філософські нариси. – Торонто, 1972. – Т. 1. – С. 121.

¹⁰ Вассиян Ю. До головних засад націоналізму // Вассиян Ю. Твори. Суспільно-філософські нариси. – Торонто, 1972. – Т. 1. – С. 121.

Відомий американський дослідник Д. Армстронг, прирівнюючи український націоналізм до інтегрального націоналізму, визначає його характерні особливості, які виходять за межі загальноприйнятої класифікації. Він пише, що рух, відомий в американській науці як «інтегральний націоналізм», постав у Західній Європі і набагато раніше, ніж комунізм (наприкінці ХІХ ст.), набув реального політичного значення. Цей термін запровадив у вжиток француз Шарль Моррас – один із прихильників крайнього націоналізму. Інтегральний націоналізм не здобув великої підтримки ні у Франції, ні в інших країнах Західної Європи, але його різновиди стали панівною силою «незадоволених» країн Центральної та Південної Європи у 1920-х рр. Він був елементом, який підготував ідеологічну платформу для фашизму Муссоліні і для німецького нацизму. Його вплив також був відчутний в ідеології крайніх націоналістичних партій Польщі, Угорщини, Румунії та Югославії. З цієї причини інтегральний націоналізм, за визначенням Д. Армстронга, радше є рухом окремих націй, ніж універсальною ідеологією, і його прихильники відкидають систематичні раціональні програми, тому важливо точно визначити його природу.

«Проте, – на думку Д. Армстронга, – впадають в око такі спільні риси: 1. Віра у націю як найвищу цінність, якій повинні підпорядковуватися всі інші. 2. Дотримання містичної ідеї солідарності всіх індивідів, які складають націю, а це, зазвичай, полягає у припущенні, що біологічні риси і незворотні наслідки історичного розвитку згуртували їх в одне органічне ціле. 3. Підпорядкування раціональної аналітичної думки «інтуїтивно правильним» емоціям. 4. Вираження “національної волі” через сильного лідера і групу націоналістичних ентузіастів, зорганізованих в одну партію. 5. Прославлення чину, війни і насильства як вищого вияву біологічної життєздатності нації»¹¹.

Д. Армстронг відзначав ідеї, що вирізняли український націоналізм серед загальної картини інтегрального націоналізму: «1. Ставка на силу в ідеології чітко виражалась у запереченні можливості підтримувати відкриту опозицію до панівної групи та у пропаганді тероризму. 2. Через те що держави, яку можна було б вважати опорою “національної ідеї”, не існувало, доконечно було дотримуватись абсолютної “чистоти” національної мови і культури. 3. Відсутність традицій держави, яка б через свої інституції та легальні структури підтримувала національні прагнення, а також опозиція до існуючих держав, провадили до культу “нелегальності” як такої. 4. У тісному

¹¹ Armstrong J. *Ukrainian nationalism 1939 – 1945*. – New York, 1955. – P. 119–120.

зв'язку з двома попередніми пунктами питомий ірраціоналізм ідеології виражався надзвичайно романтично, але це незіпсованим українцям здавалося більш щирим, ніж цинічне відкидання здорового глузду німцями й італійцями. 5. Невдача намагань старшого покоління, його тенденція до компромісу з польськими «окупантами» посилювали природну схильність інтегрального націоналізму покладатися на молодь і відкидати поміркованість старших»¹².

Науково некоректним вважає Г. Касьянов об'єднувати різні націоналізми з різними особливостями «під однією парасолькою». Використовувати щодо українського націоналізму поняття на кшталт «фашизм», «нацизм» та «інтегральний націоналізм», притаманні для Італії, Німеччини та Франції, недопустимо, бо вони не відображатимуть суті явища¹³.

Самобутність українського націоналізму й ідеології ОУН виявляється в сприянні розвитку активної, свідомої та всебічно розвиненої особистості – основи національної спільноти, сповідуванні християнських принципів, обстоюванні світового політичного устрою, заснованого на національних засадах. Тож слушним є твердження, що ідеологія ОУН не підпадає під визначення інтегрального націоналізму.

Досить часто в працях дослідників націоналізму можна знайти слова про крайній радикалізм, антидемократизм, антигуманізм, антисемітизм тощо українського націоналізму. Проте вони недостатньо аргументовані й не підкріплені його належним вивченням. За допомогою подібних штампів не можна витворити об'єктивної картини такого явища як український націоналізм, навпаки – відбувається його викривлення. Крім того, характеризуючи український націоналізм 1920-х чи 1930–1940-х рр., потрібно дивитися крізь призму тодішніх світових подій, а не з позиції сьогоденних реалій.

Ідеологія українського націоналізму і сам націоналістичний рух були безпосередньо детерміновані тогочасними подіями. До того ж, український націоналізм формувався в межовій добі, коли європейській нації було відмовлено в праві на існування, коли вона була розділена між кількома сусідніми державами та «забута» демократичним світом. Потрібно зважити й на те, що в світі посилювалися тоталітарні ідеології, загарбницькі плани й тривала підготовка до чергової світової війни.

Тож під впливом загальносвітового передчуття нових випробувань, краху демократичних і ліберальних ідей актуа-

лізувалась ідея мобілізації поневоленої й розділеної української нації до реваншу. І саме Д. Донцов, увібравши цю атмосферу, витворив нову революційну ідеологію, що відкидала заперечення права українців мати власну національну державу і вказувала шлях до її здобуття. Це була ідеологія чинного націоналізму, заснована на вірі, волі до перемоги, ірраціоналізмі, плеканні національної свідомості, волонтаризмі та традиціоналізмі.

Зазначені ідеї стали ідеологемами УВО та інших впливових українських націоналістичних організацій, зокрема Союзу української націоналістичної молоді, Групи української націоналістичної молоді, Організації вищих класів українських гімназій та інших. В основу своєї діяльності поклала ідеологію українського націоналізму і створена 1929 р. шляхом об'єднання різноманітних українських націоналістичних організацій Організація Українських Націоналістів.

Стратегічною метою ОУН було визначено вибороти Українську Самостійну Соборну Державу (УССД), «не признаючи усіх тих міжнародних актів, умов та установ, що стан українського національно-державного розірвання створили та закріпили, одночасно виступаючи проти, – всіх тих сил, своїх і чужих, які цьому становищу українських націоналістів активно чи пасивно протиставляться». Одночасно ОУН заявила, що вестиме соборницьку політику щодо створення Української держави, «змагаючись до опанування української національної дійсності на всіх українських землях»¹⁴.

Щоб здобути незалежність України, Організація розгорнула боротьбу проти ворогів самовизначення українського народу всіма можливими засобами. Сюди входило: проведення мітингів, маніфестацій, святкування визначних дат національної історії, виступи у пресі, а також здійснення політичного терору через убивства, силовий тиск на антиукраїнських діячів та експропріаційні акти. У цій критичній ситуації такі дії ОУН були вимушеними, оскільки українці zostались полишені на власні сили, «забуті цивілізованим світом», віддані на знищення. Отож європейській нації для того, щоб домогтися права на виживання, довелося змусити інших поважати її саму та її право. Але треба мати на увазі, що ця боротьба ОУН мала і певні межі. Як пише автор ґрунтовної монографії про Д. Донцова С. Квіт, «метою боротьби є не помста, а створення іншої ситуації. Без органічного відчуття справедливості революційна практика ОУН не мала б жодного успіху [...] Проблема полягала в ставленні до подій. Якщо поляки, мадяри, німці, росіяни, кожен у свій

¹² *Armstrong J. Ukrainian nationalism 1939 – 1945. – New York, 1955. – P. 120–121.*

¹³ *Касьянов Г. Теорія нації та націоналізму. – К., 1999. – С. 326.*

¹⁴ *ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби (1929–55 рр.): 36. док. – б/м., 1955. – С. 15.*

час, трактували сприятливу для себе ситуацію на окупованих українських землях як мирну, то націоналісти ніколи не припиняли бойових дій – вони перебували у стані війни за власну державу, за майбутнє свого народу»¹⁵. Тобто заснована на християнській доктрині діяльність ОУН спрямовувалася на здобуття незалежності України. Як організація поневоленого народу, ОУН була змушена діяти саме такими методами в боротьбі за виживання нації як спільноти.

Розуміння тодішнього становища виявляє дослідник теорії нації та націоналізму В. Лісовий, вказуючи, що «націоналізм Донцова виправданий з огляду на тогочасну ситуацію, в якій посилення на справедливість і міжнародний порядок були хіба, що виявом наївності»¹⁶. Виражаючи тогочасні потреби, український націоналізм як ідеологія і рух здобув собі численних прихильників, особливо серед молоді. Тому «націоналізм, – пише І. Лисяк-Рудницький, – як політичний рух упродовж 1929–39 рр., від створення ОУН до початку Другої світової війни, виріс на найбільш динамічну політичну силу»¹⁷. Це ж стверджує Д. Армстронг, вказуючи, що протягом 1920-х рр. Українська військова організація та Союз української націоналістичної молоді (організації, що створили ОУН) поступово завоювали майже всі політично активні верстви Західної України, крім прихильників поміркованих ліберальних партій¹⁸.

Щоби здобути в цих важких обставинах існування української нації масову підтримку спільноти, Д. Донцов найперше здійснив оцінку причин поразки української революції та піддав ревізії тодішні суспільно-політичні пріоритети. Він заявив, що причиною поразки української революції 1917–1920 рр. стала відсутність у тодішніх лідерів України розуміння власної національної ідеї, брак національної державної ідеології. Ось чому в ці буремні роки формування нашої державності український загаль був дезорганізований та ідейно роз'єднаний, без бачення спільної національної перспективи. Не домінувала серед українських мас Франкова теза, що «все, що йде поза рамки нації, – це або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді прикрити свої змагання за панування однієї нації над іншою, або хворобливий сентименталізм фантастів, які раді широкими вселенськими фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації. Може бути, що колись надійде

пора консолідування вільних міжнародних союзів для досягнення вищих міжнародних цілей. Але це може статися аж тоді, коли всі національні змагання будуть сповнені і коли національні кривди та поневолення відійдуть у сферу історичних споминів»¹⁹.

Відтак, в основу ідеології українського націоналізму й самого націоналістичного світогляду було покладено ідею служіння нації, реалізації українських національних інтересів – передусім здобути незалежність України. «Українська нація, – як вказувалося в постанові першого Великого збору ОУН, – це вихідне положення кожної чинності та метове назначення кожного прямування українського націоналізму. Органічна зв'язаність націоналізму з нацією є фактом природного порядку і на ньому основане ціле розуміння істоти нації». Отже, стверджувалося, що «український націоналізм є духовний і політичний рух нації, що зродився з внутрішньої природи Української Нації»²⁰ під час її боротьби за самовизначення і державне буття.

Нація була взята за основу націоналістичної ідеології через факт існування її як найвищого типу розвитку людської спільноти, що найповніше виявився у ХХ ст.²¹. Саме це століття стало часом націй, коли національний фактор став відігравати важливу роль, об'єднавши різні групи одного етносу в спільній праці задля примноження сили і величі національної спільноти і держави.

Для націоналізму взагалі і для українського зокрема незмінною константою є прагнення до вільного національного самовираження у певній політичній організації – незалежній державі. Тому вже в постанові першого Великого збору ОУН проголошувалося створення суверенної держави як необхідної умови для рівноправної участі української нації у світовому співтоваристві. Без такого політичного організму нація приречена не творити історію, а тільки менш чи більш активно її переживати²².

Щоб досягти поставленої мети, згідно з постулатами українського націоналізму, нація повинна мати сформовану національну свідомість, національну волю та національну ідею. Важливість цих компонентів у бутті нації підкреслюють дослідники теорії нації, зокрема О. Бочковський, який зазначає: «Свідомість є істотною й головною ознакою нації. Завдяки їй етнічна сировина викристалізовується в

¹⁵ Квіт С. Дмитро Донцов. – К., 2000. – С. 212.

¹⁶ Лісовий В. Поняття ідеології: ідеологія націоналізму – світоглядні й ідейні засади українського націоналізму. – К., 1997. – С. 17.

¹⁷ Лисяк-Рудницький І. Націоналізм // Нариси історії нової України. – Львів, 1991. – С. 101.

¹⁸ Armstrong J. Ukrainian nationalism 1939 – 1945. – New York, 1955. – P. 120–121.

¹⁹ Франко І. Поза межами можливого // Вивід прав України: Документи і матеріали до історії української політичної думки. – Нью-Йорк, 1964. – С. 150.

²⁰ ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби (1929–55 рр.): Зб. док. – б/м., 1955. – С. 3.

²¹ Вассиян Ю. До головних засад націоналізму // Вассиян Ю. Твори. Суспільно-філософські нариси. – Торонто, 1972. – Т. 1. – С. 123.

²² Ребет Л. Теорія нації. – Львів, 1997. – С. 73.

модерний національний колектив. Чим ширше й глибше поширена ця свідомість, тим краще є скристалізованим національний колектив, тим більше той або інший нарід наближається до поняття сучасної нації»²³. Національна (іраціональна) воля, на думку В. Старосольського, є основою нації. Лише суб'єктивний чинник – воля бути нацією, усвідомлювати себе окремою нацією – є свідченням її існування і національної належності²⁴. Подібне значення відіграє й ідея, що, на думку того ж В. Старосольського, відрізняє націю від етносу, адже останній ґрунтується на кровній спорідненості²⁵. Ідея, або колективний ідеал, згідно з Д. Донцовим, є «передавані з покоління в покоління погляди на світове завдання нації та її ролі поміж іншими народами; погляди, які є загальним добром нації, яким вона живе, і з утратою яких вона гине»²⁶.

Тому в ідеології українського націоналізму того часу з-поміж основних пріоритетів було виокремлено такі: плекати волю до перемоги, віру у власні сили, будити національну свідомість українців та через іраціональні ідеї, бо «ідея, що стала буттям, і буття, що породило ідею, це два основні полюси явища нації»²⁷, наближати час визволення України.

Щоб зорганізувати українську національну волю до наступу, зміцнити свідомість нації на основі власного національного бачення минулого, сьогодення і майбуття, потрібно було, на думку ідеологів націоналізму, витворити національну еліту (провід нації). За Донцовим – це люди, здатні вирішувати передусім три справи: формувати інтереси нації, їх обстоювати та організовувати цілу націю під гаслами цих інтересів. Тобто це мала бути ініціативна меншість, що виступала б «двигуном» нації на шляху до її незалежності. Тоді цю роль на себе перебрала ОУН як найбільш активна і численна визвольна структура.

Розробляючи питання національної еліти, ідеологи українського націоналізму не оминули увагою ролі особистості в націоналістичному русі і в бутті нації. Наголошуючи, що нація стоїть над особою і що особистість може виявитись у стосунку до національної спільноти й у спільноті, діячі ОУН виступали за примат індивідуального почину, виступали за всебічний, гармонійний розвиток особистості, не обмежений певними суспільними стандартами, що уможливило б національній спільноті мати стабільний політичний та соціально-економічний розвій.

Тодішня націоналістична ідеологія по-своєму інтерпретувала поняття етичності та неетичності. Етичним ставало все, що сприяло виживанню нації і створенню Української держави, а неетичним – усе, що тому перешкоджало. Це твердження було сформульовано у фатальній для України час. Даючи характеристику цьому постулатові Д. Донцова, С. Квіт стверджує: «Ми не можемо відмовити йому в рації з огляду хоча б на пізніший голодомор. Втрати, які несе народ не на полі бою, не за власну свободу і державу, є марними»²⁸.

Витворення цілісної націоналістичної ідеології, що, по-перше, мала чітко окреслену мету, по-друге, вбирала в себе тодішнє прагнення українського народу жити незалежним життям, по-третє, зверталася до народу зрозумілою мовою і, по-четверте, була тією системою поглядів, якої потребував тодішній «межовий» період, вплинуло на формування в Західній Україні атмосфери очікуваного реваншу, національного пробудження та готовності до майбутніх світових подій.

Під час розробки основних засад українського націоналізму значну увагу приділяли віднайденню шляхів і принципів реалізації його стратегічної мети – здобуття Української Самостійної Соборної Держави. Оскільки українська нація була поневолена і розділена різними державами, умовою її визволення стало збалансоване використання трьох чинників. Це – активізація і зміцнення власних сил українського народу, налагодження союзницьких відносин з іншими народами і країнами, а також використання принагідної міжнародної ситуації.

З-поміж них найвагомішим було визнано перший чинник, якому надавалося особливого значення. «Під власними силами, – як стверджував ідеолог націоналістичного руху О. Дяків, – ми розуміємо національно високосвідомий і політично високівироблений, готовий до найбільших жертв народ», який здатний боротися за свою незалежність, адже «тільки той народ здобував визволення, який за нього боровся»²⁹.

Про важливість організації власних сил українського народу твердив ще на початку 1900-х років М. Міхновський, вказуючи, що «народ має право жити тільки тоді, коли він має силу жити». Надалі цю ідею обстоювали його послідовники, які розробляли концептуальні засади українського націоналізму. Так, на першочерговій потребі розбудовувати організовані сили українського народу наголошували Д. Донцов, Д. Мирон, М. Сціборський та інші³⁰.

²³ Бочковський О. Вступ до націології. – Мюнхен, 1991–1992. – С. 164.

²⁴ Бочковський О. Боротьба народів за національне визволення. – Подєбради, 1932. – С. 217.

²⁵ Старосольський В. Теорія нації. – Нью-Йорк, 1966. – С. 87.

²⁶ Донцов Д. Сучасне положення нації і наші завдання (Реферат, виголошений на Другому всеукраїнському з'їзді в липні 1913 р. у Львові). – Львів, 1913. – С. 80.

²⁷ Ребет Л. Теорія нації. – Львів, 1997. – С. 172.

²⁸ Квіт С. Дмитро Донцов. – К., 2000. – С. 144.

²⁹ Дяків О. (Горновий). Чому ми в нашій боротьбі ставимо на власні сили // Дяків О. Ідея і чин: Зб. творів. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1968. – С. 89–90.

³⁰ Донцов Д. Націоналізм. – Лондон–Торонто, б/р. – С. 297; Сціборський М. Націократія. – Париж, 1935. – С. 53; Мирон Д. (Максим Орлик). Ідея і чин України. – б/м, 1941. – С. 121.

Теоретики українського націоналізму зазначали, що українське питання, яке постало на початку ХХ ст., було ще в 1920–1930-х рр. мало знаним у світі, а тому небагато хто брав до уваги український фактор у різноманітних міжнародних розрахунках. Щоби звернути на нього увагу суб'єктів світової політики, потрібно було, на їхню думку, творити українську організовану визвольну силу.

Власне, без віри у свої сили, без їх організації та зміцнення, без ведення рішучої боротьби за визволення своєї країни, жоден народ у світі не здобув свободи. Як твердив на початку 1920-х рр. відновник польської державності Й. Пілсудський, «щоб не було більше жертв, треба щоб їх було ще трохи. Жертви доцільні, є konieczністю боротьби й умовою перемоги. Кожне наше покоління своєю кров'ю мусить пригадати, що Польща живе й що ніколи не погодиться з ярмом. Хоч би найглибше, хоч би повстанським блефом без виглядів на успіх, але мусимо пригадати Європі, що ми є».

Водночас, українські націоналісти, зокрема діячі ОУН, розуміли, що держава таких розмірів і такого значення, як Україна, може постати лише в особливих міжнародних обставинах. З огляду на це, ОУН також брала до уваги два інші чинники: прихильне ставлення зовнішніх сил та сприятливу міжнародну ситуацію. Ці два чинники вважали допоміжними, однак важливими в боротьбі поневоленого народу за незалежність. Адаже умови союзницьких зобов'язань, самі союзники та ефективність використання сприятливої ситуації залежать від сили певного народу.

Тодішній лідер українського національно-визвольного руху С. Бандера у післявоєнний період зауважував: «Ці чинники змінні, нестійкі і вони можуть відігравати тільки допоміжну, переходову, а не вирішальну роль [...] Надання стороннім силам і кон'юктурі вирішального значення в справі визволення приводить до її заламання [...] гальмує розвиток і мобілізацію власних визвольницьких сил народу і притуплює дух боротьби. Зовнішні чинники керуються своїми власними цілями та інтересами, а нашу справу, визвольні цілі і боротьбу України в практичному плані, розглядають під кутом власних інтересів, як об'єкт, більш-менш придатний у здійсненні власних планів»³¹.

Отже, ідеологія українського націоналізму як методологічна основа українського визвольного руху того періоду боротьби за державну незалежність України охоплювала цілий комплекс питань. Ідеологічні принципи ОУН ґрунтувалися на засадах революційного націоналізму; витворення вольових, гармонійно розвинених особистостей, що діють в інтересах нації; відновлення Української держави на власних етнічних землях тощо.

³¹ Бандера С. *Перспективи української революції*. – Дрогобич, 1998. – С. 18–19.

Володимир КОВАЛЬЧУК

ОРГАНІЗАЦІЙНІ РЕФЕРЕНТУРИ ОУН(Б) І ЗАПІЛЛЯ УПА У СВІТЛІ ДЖЕРЕЛ (ВОЛИНЬ І ПОЛІССЯ, 1943–1944 РР.)

Прикметою сьогодення стає щораз більша увага значної кількості українських та зарубіжних дослідників до призабутих і раніше приховуваних сторінок історії Другої світової війни. Однією з історіографічних лакун є висвітлення в повстанських джерелах внутрішньої структури ОУН(Б). Поетапна характеристика складників підпільної мережі (референтур), на які у своїй діяльності спиралися коменданти (або провідники) у різних регіонах Волині та Полісся у воєнний період, дасть змогу наблизитися до відповіді на деякі проблемні запитання, котрі ставлять перед собою сучасні історики – про те, якою була цілісна картина прийняття рішень провідниками ОУН, про ступінь керованості місцевих ланок цієї організації¹, про взаємозв'язок та координацію між організаційним центром та регіональними відгалуженнями тощо.

Як показав аналіз періодизації зібраних в архівах повстанських джерел з Волині та Полісся часів Другої світової війни, більша їхня частина висвітлює період німецької окупації – 1943 – поч. 1944 рр. Саме на цьому часовому відтинку мережа ОУН(Б) на Волині та Поліссі еволюціонувала в «запілля», оскільки, з огляду на бойові дії, УПА потребувала постійного забезпечення ресурсами. Наявність в УПА запілля (у документах так називають території, вільні від ворожих військово-політичних груп), а також підтримка місцевого населення перекреслили плани радянської армійської контррозвідки та НКВД швидко розправитися з УПА під час просування радянських військ на Захід через територію України.

З усіх ланок запілля УПА на Волині та Поліссі, які існували на різних територіальних рівнях від округи до куца (політичні або суспільно-політичні², господарські³, організаційні або організаційно-

¹ Лисенко О. *Нерозв'язані проблеми історії Великої Вітчизняної та Другої світової воєн // Голос України*. – 2005. – 11 січня. – № 3. – С. 14.

² Ковальчук В. *Джерела з історії мережі ОУН(Б) і запілля УПА // Визвольний шлях*. – 2005. – № 7. – С. 106–124.

³ Ковальчук В. *Джерела з історії господарської мережі запілля УПА на Волині (1943–1944 рр.) // Визвольний шлях*. – 2004. – № 12. – С. 86–99.